

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ
1918 – 1920-ԱԿԱՆ ԹԹ.

Իր գոյության երկուսուկես տարիների ընթացքում Հայաստանի առաջին Հանրապետությունում քայլեր ձեռնարկվեցին գյուղատնտեսության վերականգնման և հետագա զարգացման ուղղությամբ: Հայաստանի տնտեսության հիմնական ճյուղն էր գյուղատնտեսությունը, որն Առաջին աշխարհամարտի հետևանքով գտնվում էր անմխիթար վիճակում: Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարությունը մեծ աշխատանք էր կատարում դրությունը շտկելու համար, գործուղության մեջ էին դրվել մի շարք ծրագրեր՝ սերմագնման, հողային, ջրաբաժանման և այլն: Արտասահմանից գնվել և հանրապետություն էր բերվել որոշ քանակությամբ գյուղատնտեսական տեխնիկա՝ հնձան մեքենաներ, կալսիչներ և այլ գործիքներ: Գավառներում կազմակերպվել էին գյուղատնտեսական վարչություններ, հողերի պետականացման կոմիտեներ: Լուրջ ուշադրություն էր հատկացվում այգեգործությանը, գյուղատնտեսական տարբեր կուլտուրաների՝ բամբակի ու հացաբույսերի մշակմանը, ծխախոտագործության զարգացմանը: 1920 թ. սկզբներին գյուղատնտեսության նախարարության կողմից հիմնվեց Սևանի ձկնաբուծական գիտական կայանը, Կարսի պետական օրինակելի կաթնատնտեսությունը, վարկ հատկացվեց գյուղացիությանը մեղվաբուծության զարգացման համար և այլն:¹ Այդ պայմաններում առանձնապես զգացվում էր կադրերի պակաս: Գավառները դիմում էին կենտրոն՝ խնդրելով ուղարկել գյուղատնտեսներ և անասնաբույժներ, սակայն մասնագետների բացակայության պատճառով այդ խնդրագրերը հիմնականում մերժվում էին:

¹ Ուրբեք, Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները, Թեհրան, հ. 7, 1982, էջ 298-299:

Հանրապետությունը կարիք ուներ որակյալ գյուղատնտեսների, բժիշկների, իրավաբանների և այլն: Կառավարությունը կոչով դիմեց արտերկրի հայ մտավորականությանը՝ առաջարկելով նպաստել հայրենիքի վերաշինության գործին, սակայն ոչ բոլորն արձագանքեցին, քանի որ իշխանությունները չկարողացան բավարարել նրանց կենցաղային պայմանները: Հատկապես գործուն նախաձեռնություն հանդես բերեց Թիֆլիսի Հայ մշակութային ընկերությունների միությանը կից աշխատանքային բյուրոն, որը 1920թ. ապրիլին դիմեց Հայաստանի հիմնարկություններին՝ առաջարկելով տեղյակ պահել պահանջվող մասնագետների մասին: Այս գովելի նախաձեռնությունն արժանացավ կառավարության հավանությանը: Սակայն Վրաստանի հայ մասնագետների թիվն այնքան մեծ չէր, որ հնարավոր լիներ բավարարել հանրապետության պահանջները: Երկրի տարբեր բնագավառները մասնագետ կադրերով ապահովելու գործում կարևոր նշանակություն ուներ բուհական համակարգի առաջնեկի՝ պետական համալսարանի հիմնադրման մասին որոշումը (1919թ. մայիս), որի բացումը տեղի ունեցավ Ալեքսանդրապոլում՝ 1920թ. հունվարին: Սկզբնապես այն ուներ մեկ ֆակուլտետ՝ պատմաբանասիրական, իսկ բնագիտական ֆակուլտետը՝ գյուղատնտեսական բաժնով պետք է բացվեր հետագայում:

Հանրապետության գավառներում բնակվող փոքրաթիվ մտավորականությունը փորձում է սեփական ուժերով հիմնել մասնագիտական հաստատություններ: 1920 թ. փետրվարին Ալեքսանդրապոլի (Գյումրի) մի խումբ գյուղատնտեսների և ուսուցիչների նախաձեռնությամբ հիմնվում է միջնակարգ գյուղատնտեսական դպրոց: Դպրոցի մանկավարժական խորհուրդը կոչով դիմում է գավառի բնակչությանը՝ գրեմական պիտույքներ և մասնագիտական գրականություն նվիրելու համար:¹ Նույնաման դպրոց է ստեղծվում գյուղատնտեսության նախարարության կողմից Նոր Բայազետում (Գավառ):² Այս դպրոցները չունեին անհրաժեշտ մասնագետներ, լաբորատորիաներ և սարքավորումներ, փորձարարական նպատակների

¹ «Ժողովուրդ», փետրվարի 27, Երևան, 1920, հ. 26:

² ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 166, ք. 200:

համար հողամաս, սակայն դրանց գոյության փաստը դրական էր, քանի որ պայմաններ էին ստեղծվում գյուղատնտեսական կրթության ծնավորման և զարգացման համար:

Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող այս միջոցառումների նպատակն էր՝ ստեղծել բուհական և միջնակարգ մասնագիտական ազգային կրթական համակարգ, որը հեռանկարում ժողովրդական տնտեսության առաջնային բնագավառները կապահովեր որակյալ կադրերով: Դժբախտաբար, հանրապետության կարծ կյանքը հնարավորություն չտվեց իրականացնելու այս ծրագրերը:

1920 թ. դեկտեմբերին Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո այդ ուղղությամբ աշխատանքները շարունակվեցին: Արդեն 1921 թ. հոկտեմբերից իր աշխատանքները վերըսկսեց Երևանի համալսարանը, որի կազմում նոյեմբերին բացվեց գյուղատնտեսական ֆակուլտետը: Առաջին դեկան նշանակվեց ականավոր ագրոքիմիկոս – մանրակենսաբան Պապա Բեջանի Քալանթարյանը:¹ Նա եռամսհուն գործունեություն ծավալեց ֆակուլտետի դասախոսական կազմը համալրելու և ուսումնական գործընթացը կարգավորելու գործում: 1921 թ. հոկտեմբերին կառավարության հանձնարարությամբ Քալանթարյանը մեկնեց Թիֆլիս՝ գյուղատնտես- մասնագետներ հրավիրելու համար: Նրա ջանքերի շնորհիվ 1922–1923 թթ. համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետը համալրվեց եվրոպական ու ռուսական համալսարաններն ավարտած և բարձր մասնագիտական որակավորում ունեցող մի քանի մասնագետներով՝ Գևորգ Գրծեկյան, Միքայել Թումանյան, Արշակ Տեր-Պողոսյան, Խորեն Երիցյան, Սարգիս Աբովյան և ուրիշներ:

Զևավորվում են նաև ֆակուլտետի ամբիոնները: 1920-ական թթ. առաջին կեսին գյուղֆակն ուներ այգեգործության (վարիչ՝ Գ. Գրծեկյան), մասնավոր հողագործության (վարիչ՝ Մ. Թումանյան), անասնապահության (վարիչ՝ Խ. Եսայան), ագրոքիմիայի և բակտերիոլոգիայի (վարիչ՝ Պ. Քալանթարյան) ամբիոններ: Համալրվում է

¹ Ղարիբջանյան Լ., Երևանի պետական Համալսարանը, Ե., 1994, էջ 57:

ման դասախոսական կազմը՝ Բոգդան Գալստյան (հոդաշինություն), Յովակիմ Բեդեյան (բուսաբանություն) և ուրիշներ: 1925 թ. ֆակուլտետի ամբիոնները համալրվեցին գիտական և դասախոսական աշխատանքի ունակություններ դրսևորած շրջանավարտներով՝ Գեղամ Ադաջանյան, Յովհաննես Չալթիկյան, Նշան Մալաթյան (1925 թ.) Էրզրաս Յասրաթյան, Եղիշե Մովսիսյան, Յրանտ Բատիկյան (1927 թ.), Գագիկ Դավթյան (1929 թ.): Եթե 1921-22 թթ. ուս. տարվա սկզբին համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետում աշխատում էր ընդամենը մեկ գյուղատնտես, ապա 1929-30 ուս. տարում դասախոսում էին 15 մասնագետ:

1928 թ. բացվեց համալսարանի ասպիրանտուրան: Գյուղատնտեսական ֆակուլտետին հատկացվել էր երեք տեղ: Ասպիրանտներ դարձան Յովհաննես Չալթիկյանը (ագրոքիմիա), Վարդան Գուլքանյանը (մասնավոր երկրագործություն) և Յարություն Փանոսյանը (գյուղատնտեսության մանրէաբանություն): Ասպիրանտների մեծ մասը մասնագիտական որակավորումը բարձրացնում էր Մոսկվայի և Լենինգրադի (Ս. Պետերբուրգ) առաջատար բուհերում:¹

Յամաձայն համալսարանի կանոնադրության՝ գյուղատնտեսական ֆակուլտետում ուսուցումը չորս տարի էր: 1921-1922 ուս. տարում գյուղատնտեսական ֆակուլտետ ընդունվեցին 53 հոգի: Յետագա տարիներին ուսանողության թիվը բավականին ավելացավ: Յանրապետության ղեկավարությունը լուրջ խնդիրներ էր դրել գյուղատնտեսական ֆակուլտետի առջև: Նոր տնտեսական քաղաքականության (ՆԷՊ) պայմաններում, երբ ժողովրդական տնտեսությունն աստիճանաբար վերականգնվում էր, հատկապես առաջնահերթ էր համարվում պատրաստել գյուղատնտես-մասնագետներ հանրապետության շրջաններում պրակտիկ գործունեության համար: ՆԷՊ-ի կենսագործման առաջին տարիներին գյուղատնտեսության քննադավառում աշխատող անձնակազմի պատկերն այսպիսին էր:²

¹ Նույն տեղում, էջ 105 - 106:

² Խորհրդային Յայաստանը 5 տարում (1920 - 1925), Ե., 1926, էջ 114:

անձնակազմը	1921 թ.	1925 թ.
գյուղատնտես	4	28
հրահանգիչ	5	33
հողաչափ	3	35
անասնաբույժ	18	32

1925 թ. մի գյուղատնտեսին միջին հաշվով ընկնում էր 29 հազ. գյուղական բնակչություն և 26 հազ. հեկտար վարելահող, մեկ անասնաբույժին՝ 126.647 գլուխ անասուն: Ցածր էր կրթական մակարդակը՝ գավառային գյուղատնտեսները և անասնաբույժները հիմնականում ունեին բարձրագույն, իսկ շրջանների մասնագետների մեծ մասը միջին՝ մասնագիտական և միջնակարգ կրթություն: Խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին մասնագետների աշխատավարձը բավականին ցածր էր, իսկ նրանց կենցաղային պայմանները չէր կարելի բարոյաբար համարել:

1924-1925 թթ. ուս. տարում գյուղատնտեսական ֆակուլտետը տվեց առաջին շրջանավարտները՝ 29 հոգի, որոնց մեծ մասը մեկնեց հանրապետության շրջաններ: Մինչև 1930 թ. ֆակուլտետը տվեց 279 շրջանավարտ, որը կազմում էր համալսարանի շրջանավարտների 30%-ը:¹ Ինչպես տեսնում ենք, իր շրջանավարտների թվով գյուղատնտեսական ֆակուլտետն առաջինն էր, սակայն դա չէր կարող բավարարել բնագավառի պահանջները: Համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի առաջին շրջանավարտների թվում էին ակադեմիկոսներ՝ ականավոր ֆիզիոլոգ Էրզրաս Հասրաթյանը, գյուղատնտես Գեղամ Աղաջանյանը, հանրապետությունում ագրոքիմիայի հիմնադիրներից Գագիկ Ղափյանը, գենետիկ Վարդան Գուլքանյանը և ուրիշները:

1920 - ական թթ. առավել բարդ էր ուսումնական գործընթացի կարգավորումը: Մի քանի անգամ փոփոխվեցին ուսումնական

¹ Ղարիբջանյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 89:

ծրագրերը, դասավանդման մեթոդիկան և քննական համակարգը: Այդ ժամանակաշրջանը կարելի է համարել փորձարարական, երբ խորհրդային իշխանությունն, ի հակադրություն դասական համալսարանական կրթության, փորձում էր արևմտյան մանկավարժական նոր մեթոդները համապատասխանացնել խորհրդային դպրոցին: Կիրառության մեջ են դրվում կոմպլեքսային, բրիգադային-լաբորատոր մեթոդները, Դալտոն-պլանը, սակայն դրանք իրենց չարդարացրեցին, և միայն 1930-ական թթ. անցում կատարվեց դասական ուսուցմանը:

Գյուղատնտեսական ֆակուլտետի դասախոսական կազմը սերտորեն համագործակցում էր Հողժողկոմատի հետ: Նշված ժամանակաշրջանում ֆակուլտետի դասախոսներից մի քանիսը Հողժողկոմատի կոլեգիայի անդամ էին: Նրանք մեծ աշխատանք էին կատարում հանրապետությունում գյուղատնտեսական աշխատանքների կազմակերպման, գյուղընակչության մասնագիտական անհրաժեշտ գրականությամբ ապահովելու, ոլորտի գիտահետազոտական ուսումնասիրության կազմակերպման ուղղությամբ:

1925 թ. սկսում է հրատարակվել համալսարանի «Գիտական տեղեկագիրը», որի 1-6-րդ համարներում գիտական հոդվածներով հանդես են գալիս նաև գյուղֆակուլտետի առաջատար գիտնական-դասախոսները: Հանրապետության հողագիտությանը և հիդրոլոգիական հետազոտություններին էին նվիրված Լևոն Ռոտինյանի, Բոգդան Գալստյանի, Խորեն Միրիմանյանի հոդվածները: Միքայել Թումանյանի հոդվածները շաքարի ճակնդեղի մշակման հեռանկարների և հացաբույսերի ուսումնասիրման վերաբերյալ կարևոր նշանակություն ունեին հանրապետությունում գյուղատնտեսության հետագա զարգացման համար: 1924-1925 թթ. Պ. Քալանթարյանը հայտնաբերում է բամբակի բակտերիաների երկու տեսակ, որի վերաբերյալ հոդվածը գործնական նշանակություն ունեւ բամբակագործության զարգացման համար: Տեղեկագրում անասնապահության տարբեր խմորների վերաբերյալ հոդվածներ է տպագրել Խ. Երիցյանը:

1920-ական թթ. Հոգժողկոմատի և համալսարանի կողմից կազմակերպված գիտական արշավախմբերն այցելում են հանրապետության գյուղական շրջանները, ուսումնասիրում գյուղատնտեսության բնագավառը: Հայաստանում գյուղատնտեսության զարգացման հեռանկարով հետաքրքրվում էր նաև միութենական իշխանությունը: 1926 թ. հուլիսին Մոսկվայից Երևան է գալիս գիտական հատուկ արշավախումբ՝ պրոֆ. Ա. Չելինցևի ղեկավարությամբ: Արշավախմբի անդամները գյուղատնտեսության ոլորտում ճանաչված մասնագետներ էին: Նրանց են միանում նաև համալսարանի առաջատար գիտնական դասախոսներ, պրոֆեսորներ Բ. Գալստյանը, Պ. Քալանթարյանը, Ս. Աբովյանը և ուրիշները: Գիտական արշավախմբի աշխատանքների մեջ ընդգրկվում են նաև ուսանողները: Երկու ամիս շարունակ արշավախումբն ուսումնասիրություններ է կատարում շրջանային տարբեր գոտիներում: Պրոֆեսոր Չելինցևը դասախոսություններ է կարդում Հոգժողկոմատի աշխատակիցների և համալսարանի դասախոսների համար:¹

1926 - 1929 թթ. ընթացքում ֆակուլտետի մասնավոր երկրագործության ամբիոնի վարիչ Ս. Թումանյանն իր աշխատակիցների՝ Ա. Բակունցի, Գ. Աղաջանյանի, Բ. Գարասեֆեյանի, Ա. Սմբադյանի և ուսանողների հետ, Հոգժողկոմատի հանձնարարությամբ, կատարում է Հայաստանի տարբեր շրջաններում դաշտավարության և դաշտային մշակույթների ուսումնասիրում: 1928 թ. պրոֆ. Թումանյանի գիտահետազոտական աշխատանքի շնորհիվ հայտնաբերվում են վայրի ցորենի մի քանի տեսակներ: Այդ հայտնագործությունը մեծ հետաքրքրություն է առաջանում արտերկրի գիտական շրջանակներում: Նույն ժամանակահատվածում պրոֆ. Գ. Գրծեյանը և Ա. Վերմիշյանը կատարում են Հայաստանի այգեգործության ընդհանուր հետազոտում: Պրոֆ. Պ. Քալանթարյանի գլխավորությամբ ագրոքիմիայի և բակտերիոլոգիայի ամբիոնն ուսումնասիրում էր հողերի վրա արհեստական պարարտանյութերի ազդեցությունը:

¹ Հոկտեմբեր – Նոյեմբեր. տարեգիրք, Ե., 1932, էջ 621:

1928 թ. հունիսին ՀամԿ(Բ)Կ Անդրերկրմի որոշման համաձայն՝ Երևանում հիմնադրվեց անդրկովկասյան անասնաբուժական ինստիտուտը, որը կադրեր պետք է պատրաստեր նաև հարևան հանրապետությունների համար: 1932 թ. այն վերանվանվեց Երևանի անասնաբուժական - անասնաբուժական ինստիտուտի, որի ղեկավար նշանակվեց ակադեմիկոս գիտնական, պրոֆեսոր Բ. Գ. Մասսինոն:

1920-ական թթ. վերջին առանձնապես անհանգստացնող էր գյուղատնտեսական ֆակուլտետի նյութատեխնիկական բազայի խնդիրը: Ֆակուլտետը չուներ տեխնիկական անհրաժեշտ սարքավորումներ, փորձադաշտեր, գյուղատնտեսական տնտեսություն: 1929 թ. Հայաստանի Խորհուրդների 6-րդ համագումարում Լուսժողկոմ Ա. Մռավյանն այդ մասին զեկուցում է. «Հողժողկոմատն իր 5-ամյա պլանով պահանջում է 290 ագրոնոմ. (տեղից քիչ է) ասում եք քիչ է, բայց պետք է հայտնեմ, որ համալսարանն այդքան գյուղատնտես հիմն դառնում չի կարող տալ, եթե մենա այժմյան վիճակում: Իսկ գյուղատնտեսական ֆակուլտետի վիճակը փայլուն չի կարելի համարել. երևակայեցեք, մինչև 28 թ. համալսարանի գյուղֆակը չուներ իր սեփական տնտեսությունը, և կային ընկերներ, հեղինակավոր ընկերներ, որոնք ասում էին — ինչ կարիք կա հատուկ տնտեսության, ուսանողները թող գնան Հողժողկոմատի տնտեսություններում աշխատեն: Ծանր պայքարից հետո միայն կարողացանք Հողժողկոմատից ստանալ Չագ տնտեսությունը և այժմ զբաղված ենք նրա կազմակերպմամբ»:¹

1920 — 1930 թթ. հանրապետությունում զգալի ուշադրություն էր հատկացվում մասնագիտական միջնակարգ կրթության կազմակերպման և զարգացմանը: Արդեն 1920-ական թթ. երկրորդ կեսին գործում էր մասնագիտական միջնակարգ կրթական ցանց, որի մեջ մտնում էին գյուղատնտեսական թեքումով 9 տեխնիկում: Վերջինները տեղաբաշխված էին հանրապետության տարբեր շրջաններում: Դրանց նյութատեխնիկական բազան ևս գտնվում էր անմխիթար վիճակում:

¹ Ա. Մռավյան, Հողվաճակներ և ճառեր, Ե., 1961, էջ 361 — 362:

1930 թ. մարտին Հայաստանի ժողկոմխորհը որոշում է ընդունում գյուղատնտեսական կրթության համակարգի վերակառուցման մասին: Նախատեսվում էր արմատապես վերակառուցել կրթական գործող համակարգը՝ մշակել ուսումնական նոր ծրագրեր, առարկայական դասավանդումը համապատասխանեցնել մասնագիտական կողմորոշմանը, հարստացնել նյութատեխնիկական բազան և այլն: Որոշման մեջ նշվում էր. «Գյուղատնտեսական բարձրորակ կադրերի ճշտված պահանջների համեմատ՝ մի ամսվա ընթացքում ուսումնասիրել Պետհամալսարանի գյուղֆակը վերակազմելու և գյուղատնտեսական ինստիտուտի վերածելու հնարավորությունները, մշակել և համապատասխան նախագիծ մտցնել ժողկոմխորհի հաստատություն»:¹

Արդեն հունիսին Անդրֆեդերացիայի ժողկոմխորհի որոշման համաձայն՝ վերակառուցման ենթարկվեց հանրապետությունում գործող բարձրագույն և միջնակարգ կրթական համակարգը: Երևանի պետական համալսարանը լուծարվեց, իսկ նրա համապատասխան ֆակուլտետների հիման վրա կազմակերպվեցին գյուղատնտեսական, ճարտարագիտական – տեխնիկական (պոլիտեխնիկական), առևտրա – կոոպերատիվ (տնտեսագիտական) , մանկավարժական և բժշկական ինստիտուտները, որոնք անցան տարբեր գերատեսչությունների տնօրինության ներքո:

¹ «Խորհրդային Հայաստան», 1930թ. մարտի 15:

**ВАРДАНЯН ГУРГЕН
ИИ НАН РА**

**СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В АРМЕНИИ
(1918-1920-ЫЕ ГГ.)**

Провозглашение Первой Армянской республики явилось предпосылкой развития системы национального образования.

Одним из ключевых вопросов этой системы являлось сельскохозяйственное образование. Открытие университета и специализированных сельскохозяйственных школ создало условия для подготовки и обучения специалистов сельского хозяйства.

Развитие сельскохозяйственного образования продолжалось и в первые годы Советской власти. В ЕГУ был открыт сельскохозяйственный факультет для подготовки кадров. На факультете преподавали высококвалифицированные специалисты, получившие образование в российских и западноевропейских вузах.

Уже в 1925 -1926 гг. выпускники данного факультета работали в народном хозяйстве.

В начале 30-ых гг. университет был реорганизован, на его базе было создано несколько институтов, в их числе Институт сельского хозяйства.